

अनुवाद एक आकलन

घनशाम गिरी

प्राध्यापक,

सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय , सातारा

आशयः

भाषा हे मानवाला मिळालेले मोठे वरदान आहे अशी ही भाषा ईश्वराने निर्माण केलेली नसून माणसांनी निर्माण केलेली आहे. इतर प्राण्यांच्या तुलनेत मानवी मेंदूमध्ये संक्रमण बदल होत गेले व तसेच त्याच्या ध्वनी उच्चारण प्रक्रियेमध्येही बदल होत गेले. व त्यातूनच पुढे तो हळूहळू ध्वनीचे उच्चारण करू लागला. भीती, राग, आनंद इ.साठी तो भाषा येण्यापूर्वी हाव भावाच्या भाषेचा वापर असे. असा हा माणूस निसर्गातील पशुपक्षी व विविध ध्वनींच्या अनुकरणातून भाषा शिकला असावा. बोलीभाषेच्या रूपाने भाषा समृद्ध होण्यास हजारो वर्षे लागली असावीत. मानवाची भाषा देशपरतवे वेगवेगळ्या उच्चारण्याची लिपीची आढळते. तसेच एकाच भाषेचा प्रदेश बदलला की तिच्यामध्ये हळुवारपणे बदल झालेला आढळतो. मराठी भाषेच्या प्रादेशिक बोली वैदर्भीय, खानदेशी, मराठवाडी अशी बोलींची रूपे आढळतात.तर भारतासारख्या देशामध्ये हिंदी मराठी, गुजराती, तमिळ, कन्नड, तेलुगु, मल्याळम ,राजस्थानी, ओडिसी, बंगाली, इ भाषा आढळतात. भारत या देशात हजारो वर्षापूर्वी द्रविड वंशाचे लोक राहत होते. व त्यांच्या बोलीभाषा वेगवेगळ्या होत्या. पुढे आर्यांनी भारतावर आक्रमण केले व भारतातील लोकांना जिंकले व त्यांच्यावर राज्य केले. मूळ भारतीयांना दास बनविले. त्यांनी येथील लोकांची भाषा आत्मसात केली. संस्कृत व येथील मूळ भाषांचे संक्रमण होऊन नवीन भाषा निर्माण झाल्या हे सर्व देवाणघेवाणीतून झालेले आढळते. भारतामध्ये इंग्रज सतराव्या शतकात आले. त्यांनी अठराव्या शतकामध्ये भाषिक देवाण-घेवाणीला सुरुवात केली. यालाच अनुवाद किंवा भाषांतर म्हणता येईल. अनुवादांमुळे/ भाषांतरांमुळे एक भाषिक समाजाचे सांस्कृतिक, सामाजिक, बौद्धिक ,ऐतिहासिक या अंगाने सामाजिक जीवन जगण्याबद्दल त्याला माहिती प्राप्त होत होती. दुसऱ्या समाजाकडून बरीच जगण्याची नवनवीन सामाजिक मूल्ये ज्ञात होतात. म्हणून अनुवादाला महत्त्व आहे. भारतामध्ये अनुवाद ही संकल्पना बाराव्या तेराव्या शतकात आली. संस्कृत मधील बऱ्याच ग्रंथांची भाषांतरे या कालखंडात झालेली आढळतात. मुकुंदराज यांनी

संस्कृत वांड.मयाचे भाषांतर करून विवेकसिंधु सारखा ग्रंथ तत्कालीन मराठीमध्ये लिहिलेला आढळतो. तसेच तेराव्या शतकामध्ये संत ज्ञानेश्वरांनी संस्कृत मध्ये असणाऱ्या भगवद्गीतेचे भाषांतर केलेले आढळते. मूळ आशयाला कुठलीही बाधा येऊ न देता मांडणी केलेली आहे. अनुवादाची व्याख्या करताना भालचंद्र नेमाडे लिहितात,,”भाषांतर ही एक सहित्याचे एका भाषिक सांस्कृतिक आवरणातून दुसऱ्या भाषिक सांस्कृतिक आवरणात स्थानांतर करणारी द्वैभाषिक प्रक्रिया आहे भाषांतर म्हणजे एका भाषेतील वाक्यातील अर्थ दुसऱ्या भाषेतील वाक्यामध्ये तसा आणणे.”१

नेमाडे यांच्या व्याख्याप्रमाणेच हिंदी भाषेतील डॉ. विश्वनाथ अय्यर अनुवादा विषयी, लिहितात, अनुवाद की प्रविधी एक भाषा हे दुसरे भाषा रूपांतरित करणे तक सीमित नहीं है.एक भाषा के एक रुप के कथ्य को दुसरे रूप मे प्रस्तुत करना भी अनुवाद है.२ (अनुवाद निरूपण -डॉ. भारती गोरे ,विकास भाषण विकास प्रकाशन कानपुर, प्रथमावृत्ती २००४, पृष्ठ क्रमांक १५)

डॉ. विश्वनाथ अय्यर यांनी अनुवादा विषयी जे सांगितले आहे ते अगदी बरोबर आहे.अनुवाद लेखनामध्ये फक्त भाषिक अनुवाद नसतो तर त्या भाषेतील मूळ आशयासह केलेल्या रूपांतराला अनुवाद म्हणता येईल.

अनुवाद या संकल्पनेविषयी डॉ. निशिकांत मिरजकर म्हणतात,'मराठी मध्ये भाषांतर आणि अनुवाद अशा दोन संज्ञा प्रचारात आहेत भाषांतरही सज्ञ एकोणिसाव्या शतकापासून मराठीमध्ये प्रचारात असून अनुवाद ही संज्ञा अलीकडे हिंदीतून मराठीत आलेली आहे. आज काल अनुवाद ही संज्ञा जास्त लोकप्रिय झालेली आहे. तथापि व्युत्पत्तीच्या दृष्टीने भाषांतर ही संज्ञा जास्त काटेकोर आहे.जसे देशांतर किंवा तसे भाषांतर अन्य:देश:देशांतरम', अन्य:वेष:वेषांतरम'तसे अन्या भाषा भाषांतरम ' म्हणजे अनुक्रमे दुसऱ्या देशाला जाणे 'दुसरा वेष करणे आणि दुसरया भाषेत सांगणे अनुवाद म्हणजे अनु+वाद म्हणजे मागून'याउलट बोलणे,टिप्पणी करणे, हास्य करणे.' ३

भारतावर ब्रिटिशांचे १५० वर्षे राज्य होते. ब्रिटिशांनी आपल्या राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी इंग्रजी शिक्षण देण्याला सुरुवात केली.एतदेशीयांनी इंग्रजीचे आकलन केले. अशा या इंग्रजी धार्जिण्या लोकांकडून इंग्रजांनी येथील भारतीय भाषांचे ज्ञान व्हावे यासाठी भाषांतर करण्याचे प्रयोग केले. हा इ.स. १८१० ते १८३६ सांगता येईल .पौराणिक कथा, ग्रंथ व मौखिक लोकसाहित्य इत्यादीचे भाषांतर करण्याचा सपाटा लावला. याची सुरुवात लहान लहान गुजगोष्टी पासून झालेली दिसते. याविषयी दत्तो वामन पोतदार लिहितात,'अलपिस्टन साहेबांची आमदानी सुरू होण्यापूर्वी ढाका बंगाला हात प्रांतात एक मोठे आंदोलन सुरू झाले होते. त्याचे मुख्य

ठिकाण श्रीरामपूर हे होय. ते येथे ख्रिस्ती मिशनरी मंडळींनी निशान राहून आपला उद्योग जारीने चालविला होता.या उद्योगाचे मराठी वगैरे देशी भाषांची कोश व्याकरणे तयार करून प्रसिद्ध हे एक प्रमुख अंग होते. डॉ.वुडलियम क्यारे हा मिशनरी पंडित या मंडळीत अग्रेसर होता. साली प्रख्यात प्राच्यविद्या विशारद सर विल्यम जोन्स याने बंगाल्यात सुप्रीम कोर्टाच्या न्यायाधीशाचे काम पत्करून फुरसतीच्या वेळात आरबी ,संस्कृत इत्यादी भाषांचे ज्ञान नव्हते ते संपादन व होते. ते वाढवून कलकत्यास एशियाटिक सोसायटीची स्थापना केली व शाकुंतल हितोपदेश इत्यादिकांची भाषांतरे इंग्रजीत प्रसिद्ध केली तो हिंदुस्थानात वारला त्यास आली क्यारे शुभ वर्तमानाचे प्रसारासाठी हिंदुस्थानात उतरला.”४

अनुवादीत साहित्य साहित्याच्या अभ्यासासाठी उपयोगी पडते. रवींद्रनाथ टागोर यांनी यापूर्वी ही संकल्पना उचलून धरली.टागोर यांनी म्हटल्याप्रमाणे जगातील सर्व साहित्य आता दृष्टिकोनातून जवळ आले आहे. अनुवादाचा आज जागतिक पातळीवर मौखिक क्षेत्रांमध्ये सर्वात जास्त वापर केला जात आहे. संवाद क्षेत्रामध्ये अनुवादाचा वापर अधिक प्रमाणात होताना दिसत आहे. दोन भिन्न भाषिक लोक जेव्हा एकमेकांच्या सानिध्यात मध्ये येतात तेव्हा खऱ्या अर्थाने अनुवादकाची गरज एकमेकांचे विचार जाणून घेण्यासाठी दुभाषा जाणणारा तिथे असावा लागतो तरच विचारांची देवाण-घेवाण सुकर होते.परराष्ट्रीय भारतीय दूतावासामध्ये प्रत्येक देशाची भाषा बोलणारे तज्ञ लोकांची नेमणूक केलेली आहे .यामध्ये पंतप्रधान ज्या देशात जातात त्या देशातील भारतीय दूतावासामध्ये त्या देशाची भाषा जाणकार असतोच . अलीकडील कालखंडात वेगवेगळ्या भाषा शिकणे याला खूप महत्त्व आलेले आहे. म्हणून दोन व्यक्ती मधील संभाषण सुसंवादाने व्हावे यासाठी याला खूप महत्त्व आहे .तितकेच महत्त्व साहित्याच्या भाषांतरालाही आहे. या साहित्याच्या अनुवादामुळे अनाकलनीय अशी भाषा पुस्तकाच्या ग्रंथाच्या रुपाने वाचकांना उपलब्ध होते उदाहरणार्थ तस्लीमा नसरीन यांनी लिहिलेली लज्जा कादंबरी असेल त्याचा अनुवाद भारतीय भाषांमध्ये तर झालेला आहेच पण ती जगातील अनेक भाषांमध्ये अनुवादित झालेली आहे. इंग्रजीतील शेक्सपियर लिखित किंगलियर मराठी नटसम्राट रूपाने आलेली आढळते. तसेच वर्शिपिंग फॉल्स गॉड्स हे अरुंधती रॉयहे हे पुस्तक अनेक भाषांमध्ये भाषांतरीत झालेले आढळते.

सारांश:-अनुवादामुळे जागतिक स्तरावरील अनेक भाषातील साहित्य रचनेतून विविध देशातील समाजाची जीवन जगण्याची पद्धती समजते वांग्मयीन मूल्यांबरोबरच जीवन मूल्येही आकलन होतात. जागतिक स्तरावरील अनेक भाषांचे अनुवाद - भाषांतर झाल्यास जग जवळ येईल व दैनंदिन व्यवहार सुकर होतील.

निष्कर्ष:

- १) अनुवादामुळे जागतिक स्तरावरील अनेक भाषातील साहित्य रचनेतून विविध देशातील समाजाची जीवन जगण्याची पद्धती समजते.
- २) अनुवादीत साहित्य साहित्याच्या अभ्यासासाठी उपयोगी पडते.

संदर्भ ग्रंथ सूची:

- १) भाषांतर मिमांसेचे स्वरूप - भालचंद्र नेमाडे, प्रथमावृत्ती १९८३ नवभारत प्रकाशन पुणे, पृष्ठ क्रमांक १७५
- २) अनुवाद निरूपण -डॉ. भारती गोरे ,विकास भाषण विकास प्रकाशन कानपुर, प्रथमावृत्ती २००४, पृष्ठ क्रमांक १५
- ३) तौलनिक साहित्य-मिरजकर प्रतिमा प्रकाशन पुणे, प्रथमावृत्ती १५ऑगस्ट २०१६ पृष्ठ क्रमांक २२०
- ४) मराठी गद्याचा इंग्रजी अवतार-दत्तो वामन पोतदार- विनस प्रकाशन , पुणे, प्रथमावृत्ती ,१९२२, पृष्ठ क्रमांक ११